

Turkish Studies

Educational Sciences

Volume 13/11, Spring 2018, p. 205-228

DOI Number: <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.13144>

ISSN: 1308-2140, ANKARA-TURKEY

Research Article / Araştırma Makalesi

Article Info/Makale Bilgisi

✍ Received/Geliş: Şubat 2018

✓ Accepted/Kabul: Haziran 2018

✍ Referees/Hakemler: Prof. Dr. Fatma Ebru İKİZ – Dr. Öğr. Üyesi Zöhre KAYA

This article was checked by iThenticate.

ERGENLER İÇİN AFFETME ÖLÇEĞİ (EAÖ): BİR ÖLÇEK GELİŞTİRME ÇALIŞMASI*

Esra ASICI** - Rengin KARACA***

ÖZET

Bu çalışmada ergenlerin kişiler arası ilişkilerde affetme eğilimini değerlendirmek amacıyla bir ölçek geliştirilmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda, ilgili alanyazına dayalı olarak 34 maddelik bir deneme formu oluşturulmuştur. Oluşturulan form farklı devlet liselerinde okumakta olan 1177 lise öğrencisine uygulanmıştır. Ölçeğin yapısını ortaya çıkarmak için gerçekleştirilen açıklayıcı faktör analizi sonucunda “affetmenin bileşenleri”, “öfkeyi sürdürme”, “intikam alma” ve “empati kurma” olmak üzere dört boyutlu bir yapıya ulaşılmıştır. Birinci (S-BX²/sd=1.81, RMSEA=.04, CFI=.99, NFI=.97, NNFI=.99, SRMR=.05, GFI=.94, AGFI=.92) ve ikinci düzey (S-BX²/sd=2.12, RMSEA=.05, CFI=.98, NFI=.97, NNFI=.98, SRMR=.06, GFI=.93, AGFI=.91) doğrulayıcı faktör analizi sonuçları elde edilen dört boyutlu yapıyı doğrulamıştır. Madde analizi çalışmaları kapsamında incelenen madde toplam korelasyonu değerlerinin yeterli ve alt ve üst%27’lik gruplara ait t değerlerinin de anlamlı olduğu saptanmıştır. Ölçeğin alt boyutları arasındaki ilişkilerin -.40 ile .61 arasında değiştiği tespit edilmiştir. Ölçeğin Cronbach alfa iç tutarlık katsayılarının .70 ile .90 arasında, iki yarı test güvenirlik katsayılarının .65 ile .80 ve yapı güvenirliği katsayılarının da .71 ile .76 arasında değiştiği bulunmuştur. Ölçüt bağıntılı geçerlik çalışması kapsamında Ergenler İçin Affetme Ölçeği ile Affetme Esnekliği Ölçeği Lise Formu arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Buna göre, Ergenler İçin Affetme Ölçeği’nden alınan toplam puanlar (affetme eğilimi) ile Affetme Esnekliği Ölçeği Lise Formu’ndan alınan affetme esnekliği, affetmeyi tanıma, affetmeyi uygulama ve affetmeyi

*Bu çalışma birinci yazarın ikinci yazar danışmanlığında gerçekleştirdiği “Affetme Odaklı Grup Rehberliğinin Ergenlerin Saldırganlık ve Öznel İyi Oluşları Üzerindeki Etkisi” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü, El-mek: esraasici01@gmail.com

*** Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Eğitim Fakültesi Eğitim Bilimleri Bölümü, El-mek: rengin.akboy@deu.edu.tr

içselleştirme puanları arasında pozitif yönde ilişkiler vardır. Bu sonuçlara göre, Ergenler İçin Affetme Ölçeği'nin Türk ergen örneklemini için geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Affetme, ergen, ölçek geliştirme, öfke, intikam, empati

FORGIVENESS SCALE FOR ADOLESCENTS (FSA): A STUDY OF SCALE DEVELOPMENT

ABSTRACT

In this study it was aimed to develop a scale for adolescents to determine their forgiveness tendency in interpersonal relationships. In line with this aim, a 34-item trial form was constituted based on the relevant literature. Trial form was applied to 1177 high school students studying in different state high schools. As a result of explanatory factor analysis, a construct with 4 factors, "namely *components of forgiveness*", *"maintaining anger"*, *"revenge"* and *"empathizing"* was achieved. The results of first (S-BX²/sd=1.81, RMSEA=.04, CFI= .99, NFI=.97, NNFI=.99, SRMR=.05, GFI=.94, AGFI=.92) and second (S-BX²/sd=2.12, RMSEA=.05, CFI= .98, NFI=.97, NNFI=.98, SRMR=.06, GFI=.93, AGFI=.91) level of confirmatory factor analysis confirmed the construct with 4 factors. It was found that total item correlations were sufficient and *t* values of lower and upper 27% groups were significant. The relations between subscales of the scale varied between -.40 and .61. The Cronbach alpha internal consistency coefficients of the scale ranged from .70 to .90, the two half test reliability coefficients ranged from .65 to .80, and the structural reliability coefficients ranged from .71 to .76. In criterion-related validity study, the correlations between Forgiveness Scale for Adolescents and Forgiveness Flexibility Scale High School Form were examined. There were statistically significant correlations between Forgiveness Scale for Adolescents and Forgiveness Flexibility Scale High School Form. According to these results, it can be said that Forgiveness Scale for Adolescents is a valid and reliable scale for Turkish adolescents.

STRUCTURED ABSTRACT

Introduction

One of the most prominent features of adolescence, which is known as a stormy process, is the change in the relationship patterns established with parents and friends (Bee & Boyd, 2009). In this period, adolescents move away from their parents to form their own independent selves, and often have conflicts with their parents (Feldman, 2003). The interest towards friend increases, the adolescents share more with their friends and they start to pay more attention to their friends' thoughts and behaviors (Bee & Boyd, 2009). In these years, various conflicts and disagreements can be seen between friends. These conflicts and disagreements may arise from many reasons such as gossiping, lying, disrespect, theft, complaining, mocking, humiliating speech, humiliation, insulting and breaking words (Turnuklu, 2007) and hurt adolescents.

Adolescents often want to take revenge for such hurtful experiences. This desire, including aggression and violence, causes adolescents' interpersonal relations to deteriorate and effect their mental health negatively. Forgiveness is seen as an alternative way of coping with negative feelings and consequences which can be used in the life of injuries and produces healthier and more positive results (Wal, Karremans & Cillessen, 2017). For this reason, it is believed that investigation of behaviors and attitudes toward forgiveness in adolescents is important.

It is not possible to make an exact definition of what forgiveness is. Generally, it is emphasized that forgiveness occurs in the cases of offense and injustice (Hortwitz, 2005), includes abandoning the feelings of anger, resentment, hatred and hate (Eaton, Struthers & Santelli, 2006; Enright, Gassin & Wu, 1992; Enright & The Human Development Study Group, 1996; North, 1987; Roberts 1995) and being compassionate (Rye et. al., 2000) and benevolent (North, 1987; Roberts, 1995) toward offender. Besides, forgiveness doesn't mean excusing, justifying (Alpay, 2009; Taysi, 2007), condoning (Enright, Gassin & Wu, 1992; Scobie & Scobie, 1998) and forgetting (Fincham, Hall & Beach, 2005).

Individuals can show different reactions during the process of forgiveness (Ersanli & Vural Batik, 2015). Some people are more forgiving than others (McCullough & Hoyt, 2002), depending on their personality features (Kamat, Jones & Row, 2006). For example, while individuals with higher levels of empathy are more forgiving (Konstam, Chernoff & Deveney, 2001; Konstam, Holmes & Levine, 2003); individuals with high levels of anger (Brown, 2003, Konstam Chernoff & Deveney, 2001) and rumination tendency (Barber, Maltby & Macaskill, 2005) are far from the thoughts and the behaviors about forgiveness. It has been suggested that the forgiving reactions to conflict and offense experiences effect positively interpersonal relationship satisfaction (Wal, Karremans & Cillessen, 2017) and mental health (Asici & Karaca, 2014). While forgiveness contributes positively to psychological (Wal, Karremans & Cillessen, 2016) and subjective (Yao, Chen, Yu & Sang, 2016) wellbeing; unforgiving behaviors are related to increased stress perception (Asici & Uygur, 2017) and mental health disorders (Asgari & Roshani, 2013; Ysseldyk, Matheson & Anisman, 2017; Tse & Cheng, 2006).

In national literature, there are some scales for measuring individuals' forgiveness levels. (Bugay & Demir, 2010; Çolak, Koç, Eker & Düşünceli, 2017; Ersanli & Vural Batik, 2015; Saricam & Akin, 2013). However, most of them are suitable for college students. Forgiveness Flexibility Scale is suitable for high school students and includes three dimensions: recognition of forgiveness, internalization of forgiveness and practice of genuine forgiveness (Çolak, Koç, Eker & Düşünceli, 2017). Although the Forgiveness Flexibility Scale is valid and reliable in the sample of adolescent, it has limited aspects when we consider forgiveness as a multifaceted construct conceptually. Therefore, it is thought that the development of a new instrument, which consist of the multifaceted aspects of forgiveness, will lead up to further studies to investigate the forgiveness tendency of adolescents in interpersonal relationships and provide significant contributions in literature. Within this framework, in this research it is aimed to develop a scale to evaluate the forgiveness tendency of adolescents in interpersonal relationships.

Method

The participants consisted of 801 females, 552 males and 8 students who didn't indicate gender, totally 1361 students studying in different state high schools. The ages of participants ranged from 13 to 22 and age mean was 16.00. The data analysis was performed with SPSS 15.00 and Lisrel 9.1. In the analysis, explanatory and confirmatory factor analysis, Cronbach alpha reliability coefficient, structural reliability, independent sample *t* test and Pearson correlation were used. The model fit was assessed with χ^2/df , RMSEA, SRMR, CFI, NFI, NNFI, GFI and AGFI fit indexes (Brown, 2006; Celik & Yilmaz, 2013; Hooper, Coughlan & Mullen, 2008; Hu & Bentler, 1999; Kline, 2005; Sumer, 2000; Tabachnick & Fidell, 2015; Thompson, 2004). Because, the data doesn't have univariate and multivariate normality, Robust Maximum Likelihood prediction method was used and Satorra Bentler chi square correction was calculated. In criterion related validity, the relation between FSA and Forgiveness Flexibility Scale High School Form (Colak, Koc, Eker ve Dusunceli, 2017) was investigated.

Results, Discussion and Suggestions

The results of explanatory factor analysis revealed a construct with 22 item and 4 factors, which explains 53.33% of total variance. Buyukozturk (2012) and Secer (2015) emphasize that the ratio of explained variance should be over 30% on multi-factor scales. So, it can be said that the ratio of explained variance for the construct with 4 factors is sufficient.

As a result of basic component analysis, it was found that factor loads of items ranged from .52 to .80. In the literature it is suggested that the factor load should be considered as "excellent" if it is above .71, "very good" if it is above .63, "reasonable" if it is .55 or above and "good" if it is above .45 and "weak" if it is above .32 (Tabachnick & Fidell, 2015). Accordingly, it is seen that the obtained factor load values are sufficient.

It was found that the corrected total item correlations varied between .31 and .59. Besides, it was determined that all the differences between the answers given by the upper and lower 27% groups were significant. According to this, it can be said that the scale items was suitable with the sum of the scale (Erkus, 2012) and items are sufficient to distinguish between high and low scores (Can, 2014).

Although the results of first confirmatory factor analysis had enough fit index values, one item showed lower factor load than .40. Therefore, this item was removed and confirmatory factor analysis was renewed for 21 items. The results of first ($S-B\chi^2/df=1.81$, RMSEA=.04, CFI=.99, NFI=.97, NNFI=.99, SRMR=.05, GFI=.94, AGFI=.92) and second ($S-B\chi^2/df=2.12$, RMSEA=.05, CFI=.98, NFI=.97, NNFI=.98, SRMR=.06, GFI=.93, AGFI=.91) level of confirmatory factor analysis for scale with 21 items, confirmed the construct with 4 factors (Brown, 2006; Celik & Yilmaz, 2013; Hooper, Coughlan & Mullen, 2008; Hu & Bentler, 1999; Kline, 2005; Sumer, 2000; Tabachnick & Fidell, 2015; Thompson, 2004). Obtained factors were named as "*components of forgiveness*", "*maintaining anger*", "*revenge*" and "*empathizing*".

According to Field (2009), if the relations between subscales are more than .90, it means that there is multicollinearity problem. The

relations between subscales of FSA varied between -.40 and .61. So, it can be said that there is no multicollinearity problem among subscales. In the criterion related validity, it was found that there was statistically positive correlation between FSA and recognition of forgiveness, practice of forgiveness, internalization of forgiveness and forgiveness flexibility. This result shows that FSA has criterion related validity.

The reliability of FSA was examined through Cronbach alpha internal consistency coefficients, two half test reliability and structural reliability. The Cronbach alpha internal consistency coefficients of the scale ranged from .70 to .90, the two half test reliability coefficients ranged from .65 to .80, and the structural reliability coefficients ranged from .71 to .76. In the literature, it is indicated that the reliability coefficient should be at least .60 (Kayis, 2014) and the structural reliability value should be above .70 (Celik & Yilmaz, 2015). According to this, it can be said that FSA has internal consistency, two half-test and structural reliability.

When the obtained findings are evaluated as a whole, it can be said that FSA is a valid and a reliable tool to measure the forgiveness tendency of adolescents in interpersonal relationships. However, the present research has some limitations. One of the limitations of this research is that the research was carried out with nine, ten and eleven grade students studying in state high schools. The twelfth grade students could not be included in the research, because of the intensive preparations for university entrance exam. For this reason, future research can be organized by including twelfth grade students. The validity and reliability of FSA can be re-tested with pre-adolescents and late adolescents or from various regions and out of states.

The forgiveness issue, which has been very popular in international literature in recent years, has mostly worked with adults and university students in our country. However, it is seen that the forgiveness issue is neglected especially for adolescence period when peer relations are the most important. It is believed that in further studies, the investigating the forgiveness tendency of adolescents in interpersonal relationships will provide important contributions to national and international literature. Therefore, it is suggested that future studies should be organized to determine the factors effecting the forgiveness tendency of adolescents in interpersonal relationships. For example, the relations between forgiveness tendency in interpersonal relationships and personality traits, mental health, happiness, wellbeing, stress, interpersonal competency, personality disorders may be investigated.

Keywords: Forgiveness, adolescent, scale development, anger, revenge, empathy

1. Giriş

Olumlu gelişmelerin sağlanmasının yanı sıra alanyazında çoğunlukla fırtınalı bir süreç olarak değerlendirilen ergenlik döneminin en belirgin özelliklerinden biri ebeveynler ve arkadaşlarla kurulan ilişki örüntülerinin değişmesidir (Bee ve Boyd, 2009). Bu dönemde, ergen kendi bağımsız benliğini oluşturmak için ebeveynlerinden uzaklaşmakta ve sıklıkla onlarla çatışma yaşayabilmektedir (Feldman, 2003). Ergenin arkadaşlarına olan ilgisinin arttığı, arkadaşlarıyla daha çok paylaşımda bulunduğu ve arkadaşlarının düşünce ve davranışlarını daha çok önemsemeye

başladığı (Bee ve Boyd, 2009) bu yıllarda, akranlar arasında da çeşitli anlaşmazlık ve çatışma durumları söz konusu olabilmektedir. Dedikodu yapma, yalan söyleme, saygısızlık, hırsızlık, şikâyet etme, alay etme, aşağılayıcı konuşma, küçük düşürme, hakaret etme, kırıcı sözler söyleme gibi pek çok nedene dayalı olarak ortaya çıkan çatışmalar (Türnüklü, 2007) ergenleri incitmekte ve ergenler bu tür incitici yaşantılar karşısında saldırganlık ve şiddet içeren tepkiler verebilmektedir. Son yıllarda artış gösteren (Gençoğlu, Kumcağız ve Ersanlı; 2014) saldırganlık ve şiddet içeren bu tür tepkiler, hem ergenlerin kişilerarası ilişkilerinin daha kötüye gitmesine neden olmakta hem de onların ruh sağlığını olumsuz etkilemektedir. Bu nedenle önleyici psikolojik danışma ve rehberlik hizmetleri kapsamında, ergenlere incitici yaşantılar karşısında başvurabilecekleri alternatif davranış ve tutumları kazandırmaya yönelik çalışmalar yapmak önemli görülmekte ve bu tür çalışmalar aracılığıyla ergenlerin problemleri çözmede daha sağlıklı davranışlar sergilemelerine yardımcı olunabileceği vurgulanmaktadır (Erdener, Sezer ve Tezci, 2017). Bu araştırma kapsamında da kişiler arası ilişkilerdeki incinme yaşantılarıyla başa çıkmada, daha sağlıklı ve olumlu sonuçlar ortaya çıkaran alternatif bir davranış olarak (Wal, Karremans ve Cillesen, 2017) affetme ele alınmaktadır.

Din ve felsefe alanlarında uzun yıllar ilgi gören affetme kavramının psikoloji alanında bilimsel bir araştırma konusu olmaya başlaması 80'li yıllara dayanmaktadır (McCullough, Pargament ve Thoresen, 2000). Affetmenin ne olduğuyla ilgili kesin bir tanım yapmak mümkün olmamakla birlikte; affetmenin bir incinme ya da haksızlık durumunda meydana geldiği (Hortwitz, 2005); öfke, kızgınlık, kin, nefret ve intikam gibi duyguları terk etmeyi (Eaton, Struthers ve Santelli, 2006; Enright, Gassin ve Wu, 1992; Enright ve The Human Development Study Group, 1996; North, 1987; Roberts 1995); suçluya karşı merhametli (Rye ve ark., 2000) ve yardımsever (North, 1987; Roberts, 1995) olmayı içerdiği bilinmektedir. Ayrıca affetmenin mazur görme, haklı çıkarma (Alpay, 2009; Taysi, 2007), göz yumma (Enright, Gassin ve Wu, 1992; Scobie ve Scobie, 1998) ve unutmaya (Fincham, Hall ve Beach, 2005) kavramları ile aynı anlama gelmediği de vurgulanmaktadır.

Araştırmacılar affetmeyi açıklamaya yönelik çeşitli modeller ileri sürmektedir. Kişiler arası ilişkilerde affetmeyi açıklamaya yönelik bu modellerin bazıları bireyin affetme olasılığını yordayan unsurlara odaklanırken; diğerleri affetme sürecinde neler olduğuna odaklanmaktadır (Balkın, Perepiczka, Sowel, Cumi ve Gnılka, 2016). McCullough ve arkadaşları (1998) tarafından önerilen affetmenin sosyal, psikolojik belirleyicileri modelinde, affetme güdüsel bir sistem olarak ele alınmaktadır. Bu model güdüsel sisteme karşılık gelen iki olumsuz duyguyu içermektedir. İlk duygu incinme duygusudur ve bireyi suçlu ile yeniden temas kurmaktan kaçınmaya güdülenmektedir. İkinci duygu olan öfke ise bireyi intikam almaya güdülenmektedir. Kaçınma ve intikam alma güdülerini affetme olasılığını düşürmektedir.

Hargrave'nin Affetme Modeline göre; affetme, *aklama* ve *affetme* olmak üzere iki temel faktörden oluşmaktadır. Aklama, zarar veren kişiye karşı empatinin geliştirilmesi ve meydana gelen incitici durum hakkında iç görü kazanmayı; affetme ise, sevgi ve güvenin yeniden kurulabilmesi için tarafların birbiriyle iletişime geçmesini içermektedir (Hargrave ve Sells, 1997). Worthington'un (1998) affetme modeline göre affetme; *empati*, *alçakgönüllülük* ve *affetmenin ifadelendirilmesi* aşamalarından oluşmaktadır. Bu modele göre affetme, suçluya karşı empatinin gelişimiyle başlamaktadır. Alçakgönüllülük, bireyin her insanın zaman zaman hata yapabildiğini fark etmesini anlatmaktadır (Worthington ve Wade, 1999). Son aşama, affetmenin ifadelendirilmesinde ise birey affettiğini açık davranışlarla göstermektedir (Worthington, 1998). Diğer bir model olan REACH affetme modeline göre, affetme süreci incitici durumun hatırlanması, suçlu ile empati kurma, suçlu kişiye özgeci bir hediye verme, suçluyu affetmek için söz verme ve affetmeyi sürdürme olmak üzere beş adımda gerçekleşmektedir (Worthington, 2001, Akt. Goldman ve Wade, 2012; Wade ve Meyer, 2009).

Affetme sürecini oldukça kapsamlı olarak açıklayan affetmenin süreç modeline göre ise, başkasını affetme süreci bilişsel, duygusal ve davranışsal stratejiler içermektedir. Affetme süreci

açığa çıkma, karar, çalışma ve sonuç olmak üzere dört evreden ve bu evrelerde gerçekleşmesi beklenen 20 birimden oluşmaktadır. Açığa çıkma evresinde (Birim 1-8), birey incitici durumla ilgili duygularını fark etmekte ve duyduğu öfkeyi değerlendirmektedir. Karar evresinde (Birim 9-11) birey duygularını yeniden düzenlemeye, problemlerini çözmek için çözüm yolları bulmaya çalışmakta ve suçluyu affetmek için karar vermektedir. Çalışma evresinde (Birim 12-15) birey incitici durumu yeniden düzenleyerek, farklı şekilde algılamaya başlarken suçluya karşı empati ve merhamet duyguları ortaya çıkmaktadır. Sonuç evresinde (Birim 16-20) ise birey yaşadığı incitici olay ve affetme süreciyle ilgili yeni anlamlar keşfetmektedir (Baskin ve Enright, 2004; Enright ve The Human Development Study Group, 1996).

Bireyler affetme sürecinde farklı tepkiler gösterebilmekte (Ersanlı ve Vural Batık, 2015); sahip oldukları özelliklere bağlı olarak (Kamat, Jones ve Row, 2006) bazı insanlar diğerlerine göre daha çok affedici olabilmektedir (McCullough ve Hoyt, 2002). Örneğin empati düzeyi yüksek olan bireyler daha affedici olurken (Konstam, Chernoff ve Deveney, 2001; Konstam, Holmes ve Levine, 2003); öfke düzeyi (Brown, 2003; Konstam Chernoff ve Deveney, 2001) ve ruminasyon eğilimi (Barber, Maltby ve Macaskill, 2005) yüksek olan bireyler affetmeye yönelik düşünce ve davranışlardan uzak olmaktadır.

Kişiler arası ilişkilerin kaçınılmaz bir parçası olan, çatışma ve incinme yaşantılarına affedici tepkiler vermenin kişiler arası ilişki doyumunu (Wal, Karremans ve Cillessen, 2017) ve ruh sağlığını olumlu yönde etkilediği ileri sürülmektedir (Asıcı ve Karaca, 2014). Araları bozulmuş ve birbirinden uzaklaşmış olan bireylerin iyileşmesine yardımcı olan affetme (Hill, 2001); psikolojik (Wal, Karremans ve Cillessen, 2016) ve öznel iyi oluşa (Yao, Chen, Yu ve Sang, 2016) olumlu yönde katkı sağlarken; affetmemeye yönelik davranışlar stres algısı (Asıcı ve Uygur, 2017) ve ruh sağlığı bozukluklarının (Asgari ve Roshani, 2013; Ysseldyk, Matheson ve Anisman, 2017; Tse ve Cheng, 2006) artmasıyla ilişkili faktörler arasında yer almaktadır.

Ulusal alanyazın incelendiğinde; bireylerin affetme eğilimini değerlendirmek amacıyla geliştirilmiş ve Türkçeye uyarlanmış olan çeşitli ölçme araçlarının var olduğu görülmektedir (Bugay ve Demir, 2010; Çolak, 2014; Çolak, Koç, Eker ve Düşünceli, 2017; Ersanlı ve Vural Batık, 2015; Sarıçam ve Akın, 2013). Bu ölçme araçlarının büyük çoğunluğu üniversite öğrencilerine yöneliktir ve affetmenin farklı yönlerini değerlendirmede kullanılmaktadır. Üniversite öğrencileri için geliştirilen ve ergen örnekleminde de geçerli ve güvenilir olduğu kanıtlanan Affetme Esnekliği Ölçeği ise affetmeyi tanıma, affetmeyi içselleştirme ve affetmeyi uygulama olmak üzere üç boyuttan oluşmakta ve bireyin neyi, ne zaman affedeceğini bilme becerilerini ölçmeyi amaçlamaktadır (Çolak, Koç, Eker ve Düşünceli, 2017). Kendi kuramsal çerçevesinde, ergen örnekleminde geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olmasına rağmen, Affetme Esnekliği Ölçeği'nin kişiler arası ilişkilerde affetmenin çok boyutlu kuramsal yapısını değerlendirmek için sınırlı yönleri olduğu; ergenlerde affetme eğilimini değerlendirmek amacıyla, affetmenin çok boyutlu ve farklı yönlerini ele alan yeni bir ölçme aracının Türk kültüründe geliştirilmesinin alanyazına önemli katkılar sağlayacağı ve ergenlerin kişiler arası ilişkilerde affetme eğiliminin incelenmesine yönelik araştırmaların önünü açacağı düşünülmektedir. Bu düşünce çerçevesinde, araştırmada ergenlerin kişiler arası ilişkilerde affetme eğilimini değerlendirmeye yönelik olarak bir ölçme aracının geliştirilmesi amaçlanmıştır.

2. Yöntem

2.1. Katılımcılar

Araştırmanın katılımcılarını 2016-2017 eğitim öğretim yılında İzmir ili Buca ilçe Milli Eğitim Müdürlüğü'ne bağlı on farklı devlet lisesinde okumakta olan, yaşları 13 ile 22 (yaş ort:16) arasında değişen toplam 1361 lise öğrencisi oluşturmuştur. Katılımcıların %58.85'i (n:801) cinsiyetini kız, %40.56'sı (n:552) erkek olarak belirtirken, %0.59'u (n:8) cinsiyetle ilgili soruya yanıt

vermemiştir. Katılımcıların %34.75'i (n:473) dokuzuncu sınıf, %37.77'si (n:514) onuncu sınıf, %27.48'i (n:374) de on birinci sınıf öğrencisidir.

2.2. Veri Toplama Araçları

2.2.1. Affetme Esnekliği Ölçeği Lise Formu (AEÖ-LF)

Affetme Esnekliği Ölçeği bireyin gerektiğinde affedebilme esnekliğine sahip olup olmadığını ölçmek amacıyla Çolak (2014) tarafından üniversite öğrencileri örnekleminde geliştirilen 5'li Likert tipi bir ölçektir. Ölçekte affetmeyi tanıma, içselleştirme ve uygulama olmak üzere üç alt boyut bulunmaktadır. Ölçekten alınabilecek puanlar 15 ile 75 arasında değişmektedir. Ölçekten düşük puan alınması affetme esnekliğindeki yetersizliği, yüksek puan alınması ise affetme esnekliğindeki yeterliliği ifade etmektedir.

Ölçeğin lise formu Çolak, Koç, Eker ve Düşünceli (2016) tarafından oluşturulmuştur. Ölçeğin lise formu 14 maddeden oluşmakta ve ölçekten alınabilecek puanlar 14 ile 70 arasında değişmektedir. Doğrulamalı faktör analizi sonuçlarına göre ölçeğin 14 maddelik lise formunun üç faktörlü yapısı yeterli düzeyde uyum göstermektedir ($X^2=165.40$, $sd=74$, $X^2/sd=2.23$, $RMSEA=.04$, $GFI=.96$, $CFI=.97$, $NFI=.95$, $NNFI=.96$). Lise formunun Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı affetmeyi tanıma alt boyutu için .68, affetmeyi içselleştirme alt boyutu için .61, affetmeyi uygulama alt boyutu için .63, ve ölçeğin bütünü için .74 olarak hesaplanmıştır.

2.2.2. Kişisel Bilgi Formu

Öğrencilerin okul, cinsiyet, yaş ve sınıf düzeyine ilişkin bilgiler araştırmacılar tarafından oluşturulan bir kişisel bilgi formu aracılığıyla toplanmıştır.

2.3. Ergenler İçin Affetme Ölçeği'nin (EAÖ) Geliştirilmesine İlişkin Çalışmalar

EAÖ'nin hazırlanmasına kapsamlı bir alanyazın taraması ile başlanmıştır. Bu doğrultuda alanyazındaki affetme tanımları ve affetmeyi açıklayan kuramsal modeller incelenerek Tablo 1 ve Tablo 2'de görüldüğü gibi affetmenin göstergeleri olan duygusal, bilişsel ve davranışsal öğeler belirlenmiştir.

Tablo 1. Affetme Tanımlarındaki Duygusal, Bilişsel ve Davranışsal Öğelerinin İncelenmesi

Duygusal öğeler
Suçluya karşı duyarlı olma (North, 1987; Rye ve ark. 2000)
Suçluya merhamet duyma (Rye ve ark., 2000)
Suçluyla ilgili kızgınlık ve öfkeden arınma ya da vazgeçme (North, 1987; Roberts 1995)
Suçluya karşı sevgi dolu bir bakış açısı geliştirme (North, 1987)
Suçluyla ilgili duyguların değişmesi (McCullough ve ark., 2000)
Suçluya karşı duyulan kinden vazgeçme (Eaton, Struthers ve Santelli, 2006)
Öfke ve kızgınlık duygularıyla başa çıkma, olumsuz duygulardan kurtulma (Hortwitz, 2005)
Olumsuz yaşam olaylarına eşlik eden üzüntüyle başa çıkma (Thompson ve ark., 2005)
Gelişmiş duygu yönetimi becerilerine sahip olma (Roberts, 1995)
Bilişsel öğeler
Suçlunun yaşanan olaya bakış açısını görme ve bunu kendi kişisel deneyiminden ayırt edebilme (Roberts, 1995)
Suçluyu iyi ve kötü yönleriyle bir bütün olarak algılama (Gartner, 1988; Hortwitz, 2005)
Bir travma, incinme ya da haksızlık durumunun varlığını algılama (Hortwitz, 2005)
İncitici davranış hakkındaki takıntılı ruminasyonlardan (düşüncelerin zihinde tekrarlayıcı bir şekilde dönüp durması) kurtulma (Hortwitz, 2005)
Suçluyla ilgili düşüncelerinde değişim (McCullough ve ark., 2000)
Suçluyu affetmek için bilinçli bir karar verme (Eaton, Struthers ve Santelli, 2006; Scobie ve Scobie, 1998)
Bireyin kendisi, diğer insanlar ve dünyanın nasıl olması gerektiğiyle ilgili beklenti ve varsayımlarını yeni bir dünya görüşüyle sentezlemesi (Thompson ve ark., 2005)
Davranışsal öğeler
Hoşgörü ile karşılama (Güncel Türkçe Sözlük, 2016)
Suçluya karşı yaklaşımında yardımsever olma (North, 1987; Roberts, 1995)
Suçluyla mücadele etmekten vazgeçme, suçluyu koşulsuz olarak kabul etme (Enright, Gassin ve Wu, 1992)
Suçludan intikam almaktan vazgeçme (Enright, Gassin ve Wu, 1992)
Suçluya karşı olan davranışlarda değişim (McCullough ve ark., 2000)
Suçluya karşı gösterilen olumsuz tepkileri değiştirme (Thompson ve ark., 2005)

Tablo 2. Affetme Modellerindeki Duygusal, Bilişsel ve Davranışsal Öğelerin İncelenmesi

Affetme modelleri	Duygusal Öğeler
Affetmenin süreç modeli (Enright ve The Human Development Study Group,1996)	Öfkeyle yüzleşme, öfkeyi büyütmemeye, öfkeyi serbest bırakma, suçluyla empati kurma, suçluyla ilgili oluşan merhameti fark etme
REACH affetme modeli (Goldman ve Wade, 2012; Wade ve Meyer, 2009)	Suçlu kişiyle empati kurma
Hargrave'nin Affetme Modeli (Hargrave ve Sells, 1997)	Suçluya karşı ortaya çıkan öfke ve kin duyguları, suçluluk ve utanç, suçluyla empati kurma
Worthington'un affetme modeli (Worthington, 1998)	Suçluyla empati kurma
Affetmenin sosyal psikolojik belirleyicileri modeli (McCullough ve ark., 1998)	İncinme ve öfke duygusu, suçluyla empati kurma
Bilişsel öğeler	
Affetmenin süreç modeli (Enright ve The Human Development Study Group,1996)	Zarar verici olayla ilgili ruminasyonları fark etme, affetmeyi bir seçenek olarak düşünme, suçluyu affetmeye karar verme, suçluyu onun kendi bağlamında düşünerek yaşanan olayı bilişsel olarak yeniden düzenleme, yalnız olmadığı anlayışının kazanılması, geçmişte kişinin kendisinin de başkalarının affetmesine ihtiyaç duyduğunun farkına varması
REACH affetme modeli (Goldman ve Wade, 2012; Wade ve Meyer, 2009)	İncinme yaşantısını hatırlama, suçluyu affetmek için kendi kendine söz verme
Hargrave'nin Affetme Modeli (Hargrave ve Sells, 1997)	Güvenilir bir ilişkiyi hak etmediği düşüncesi, yıkıcı davranışları fark etmeye ve değiştirmeye yardımcı olan içgörünün gelişimi, suçlunun içinde bulunduğu konumu, sınırlılıklarını, çabalarını ve niyetini dikkate alma
Affetmenin sosyal psikolojik belirleyicileri modeli (McCullough ve ark., 1998)	Ruminasyon, yüklemeler (olay ve davranışların sebeplerini açıklamaya yönelik düşünceler)
Davranışsal öğeler	
Hargrave'nin Affetme Modeli (Hargrave ve Sells , 1997)	Yeni bir incinme durumuna karşı aşırı kontrollü davranma, sevgi ve güveni yeniden kurabilmek için kurbanla etkileşime geçme, ilişkide yıkılan güveni yeniden kurması ve duygusal bağı yeniden inşa etmesi için suçluya izin verme, ilişkide meydana gelen ihlal durumunu suçluyla açıkça karşılıklı tartışma, suçluyla gelecekte yeni ve güvenilir bir ilişki için anlaşmaya varma
Worthington'un affetme modeli (Worthington, 1998)	İncinme yaşantısı sonrası kendini korumak için kaçınma ya da saldırma, affettiğini açık davranışlarla gösterme (ağlamak, ilişkiyi yeniden düzenlemeye çalışmak ya da terapistine affettiğini söylemek gibi)
Affetmenin sosyal, psikolojik belirleyicileri modeli (McCullough ve ark., 1998)	Suçluyla yeniden temas kurmaktan kaçınma, suçludan intikam alma

Belirlenen duygusal, bilişsel ve davranışlar öğeleri incelendiğinde; affetme tanımları ve affetme modellerinde göze çarpan ortak noktaların olduğu görülmektedir. Buna göre affetme; duyarlılık, merhamet, şefkat ve hoşgörü gibi bileşenleri; öfke ve kızgınlık gibi olumsuz duyguları terk etmeyi, intikam alma isteğinden vazgeçmeyi ve suçlu ile empati kurmayı içermektedir. Belirlenen bu ortak noktalar doğrultusunda affetmenin duygusal, bilişsel ve davranışsal öğeleri ergenlerin gelişimsel özellikleri dikkate alınarak birer ölçek maddesi halinde yazılmış ve 37 maddelik bir madde havuzu oluşturulmuştur. Oluşturulan madde havuzu, Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık ile Türk Dili ve Edebiyatı alanlarından akademisyenlere gönderilerek, akademisyenlerden yazılan ölçek maddelerinin ölçülmek istenen yapıya uygunluğunu ve dilbilgisi ve anlaşılabilirlik düzeyini değerlendirmeleri istenmiştir. Uzman görüşleri doğrultusunda 2 madde ölçekten çıkarılmış ve bazı maddelerde de düzeltmeler yapılmıştır. Kalan 35 maddelik ölçek formu Buca'daki bir imam hatip lisesinde okumakta olan 30 dokuzuncu sınıf öğrencisine uygulanmıştır.

Uygulama sürecinde öğrencilerden, maddelerin anlaşılıp anlaşılmadığı, ölçekte anlamını bilmedikleri herhangi bir kelime olup olmadığı konularında geri bildirim vermeleri istenmiştir. Uygulamada öğrenciler 1 maddeyi anlayamadıklarını belirttikleri için söz konusu madde de ölçekten çıkarılmıştır. Geriye kalan 34 maddelik ölçek formu 5'li Likert tipi (1-Beni hiç tanımlamıyor, 5-Beni tamamen tanımlıyor) bir derecelendirme ölçeği şeklinde yapılandırılarak, geçerlik ve güvenirlik çalışmalarının gerçekleştirilmesi amacıyla esas uygulamaya geçilmiştir.

2.4. Veri Analizi

Verilerin analizi SPSS 15.00 ve LISREL 9.1 istatistik paket programları aracılığıyla gerçekleştirilmiştir. Ölçek yapısının belirlenmesinde açıklayıcı faktör analizi (AFA) yöntemlerinden temel bileşenler analizi, ölçek yapısının doğrulanmasında ise doğrulayıcı faktör analizi (DFA) tekniği kullanılmıştır. DFA'da model uyumunun değerlendirilmesinde Ki-Kare (X^2) İyilik Uyum, Yaklaşık Hataların Ortalama Karekökü (RMSEA), Standardize Edilmiş Artık Ortalamaların Karekökü (SRMR), Normlaştırılmış Uyum İndeksi (NFI), Normlaştırılmamış Uyum İndeksi (NNFI), Karşılaştırmalı Uyum İndeksi (CFI), İyilik Uyum İndeksi (GFI) ve Düzenlenmiş İyilik Uyum İndeksi (AGFI) değerlerinden yararlanılmıştır. Model uyumunun değerlendirilmesinde Tablo 3'teki ölçütler dikkate alınmıştır (Brown, 2006; Çelik ve Yılmaz, 2013; Hooper, Coughlan ve Mullen, 2008; Hu ve Bentler, 1999; Kline, 2005; Sümer, 2000; Tabachnick ve Fidell, 2015; Thompson, 2004).

Tablo 3. DFA Model Uyum İndekslerinin Değerlendirilme Ölçütleri

Uyum ölçütü	Mükemmel uyum	İyi/Kabul edilebilir uyum
X^2/sd	≤ 2.5	≤ 5
RMSEA	$\leq .05$	$\leq .06$
SRMR	$\leq .05$	$\leq .08$
NFI	$\geq .95$	$\geq .90$
NNFI	$\geq .95$	$\geq .90$
CFI	$\geq .95$	$\geq .90$
GFI	$\geq .95$	$\geq .90$
AGFI	$\geq .95$	$\geq .85$

Ölçeğin güvenirliği Cronbach alfa iç tutarlık katsayısı, iki yarı test güvenirliği ve yapı güvenirliği katsayısı aracılığıyla incelenmiştir. Madde analizi ise düzeltilmiş madde toplam korelasyonu değerlerinin incelenmesi ve bağımsız örneklemeler için *t* testi aracılığıyla alt-üst %27'lik grupların karşılaştırılması yoluyla gerçekleştirilmiştir. Ölçüt bağıntılı geçerlik çalışması kapsamında Pearson momentler çarpımı korelasyonu katsayısı kullanılmıştır.

2.5. Bulgular

2.5.1. Yapı Geçerliği

Yapı geçerliği için 1177 öğrenciden veri toplanmış ve toplanan veri tesadüf olarak ikiye bölünerek AFA (588 kişi) ve DFA (589 kişi) için iki ayrı veri seti oluşturulmuştur.

2.5.1.1. Açıklayıcı Faktör Analizi (AFA)

AFA'ya başlanmadan önce 588 öğrenciden elde edilen veriler eksik ve uç değerler açısından incelenmiştir. Yapılan inceleme sonucunda 19 öğrencinin ölçek maddelerine belirli bir seri halinde yanıtlar verdiği; 13 öğrencinin de üç ve daha fazla sayıda ölçek maddesine yanıt vermediği belirlenmiştir. 32 öğrenciden elde edilen veri çıkartıldıktan sonra diğer eksik verilere ortalama değer ataması yapılmıştır. Tek değişkenli uç değerler ham puanlar standart z değerlerine dönüştürülerek incelenmiştir. Tabachnick ve Fidell (2015) z değeri -3.29 ile +3.29 sınırları arasında olmayan değişkenlerin uç değerler olduğunu ifade etmektedir. Yapılan incelemede tüm z değerlerinin -3.29 ile +3.29 değerleri arasında yer aldığı, yani tek değişkenli uç değer bulunmadığı belirlenmiştir. Çok

değişkenli uç değerlerin belirlenmesi için ise Mahalanobis uzaklığı hesaplanmış ($X^2_{(34)}=63.65$, $p\leq.001$) ve 19 değer hesaplanan Mahalanobis uzaklığı değerinin üzerinde olduğu belirlenerek bu değerler de veri setinden çıkarılmıştır. Yapılan veri temizliği sonucunda AFA 537 öğrenciden elde edilen veri ile gerçekleştirilmiştir.

Faktör analizine başlanmadan önce 34 maddelik EAÖ'nin maddelerinin iç tutarlılığının bir göstergesi olarak Cronbach alfa katsayıları ve madde toplam korelasyonu değerleri incelenmiştir. Büyüköztürk (2012) Cronbach alfa katsayısının .70'den yüksek olmasının ölçek puanlarının güvenilirliği için yeterli olduğunu ve madde toplam korelasyonu .20'den düşük olan maddelerin ölçekten çıkarılması gerektiğini belirtmektedir. Yapılan güvenilirlik analizinde 34 maddelik EAÖ için hesaplanan Cronbach alfa güvenilirlik katsayısının ($\alpha=.86$) yeterli düzeyde olduğu görülmüştür. Madde toplam korelasyonu değerleri incelendiğinde ise; üç maddenin (m14, m28 ve m31) düzeltilmiş madde toplam korelasyonu değerlerinin .20'nin altında olduğu görülmüştür. Bu nedenle sırasıyla üç madde de ölçekten çıkarılmıştır.

Madde iç tutarlılığının incelenmesinden sonra faktör analizi işlemlerine geçilmiştir. Faktör analizine başlanmadan önce örneklem büyüklüğü, Kaiser Mayer Olkin (KMO) değeri ve Barlett Küresellik testi aracılığıyla ölçeğin faktör analizi yapmak için uygun özelliklere sahip olup olmadığı incelenmiştir. Ölçeğin faktör analizi için uygunluğunun değerlendirilmesinde şu ölçütlerin karşılanmasına dikkat edilmiştir: (1) Örneklem büyüklüğü ölçekte yer alan madde sayısının 10 katı kadar olmalıdır, (2) KMO değeri en az .80-90 arasında olmalıdır (3) Barlett Küresellik testi sonuçlarına göre χ^2 değerine ait anlamlılık değeri .05'ten küçük olmalıdır (Büyüköztürk, 2012; Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2012; Erkuş, 2012; Seçer, 2015). Bu ölçütler doğrultusunda; 31 maddelik ölçek için 537 kişilik örneklem büyüklüğünün yeterli olduğu söylenebilir. Ölçeğin KMO değeri .93 olarak hesaplanmıştır. Bu değer örneklem büyüklüğünün seçilen analiz için uygun olduğunu göstermektedir. Barlett Küresellik testi sonucu da verilerin faktör analizi yapmak için uygun olduğuna işaret etmektedir ($\chi^2=5923.72$; $p<.001$).

Ölçeğin faktör yapısının belirlenmesinde temel bileşenler analizi tekniği kullanılmıştır. Temel bileşenler analizinde faktör sayısının belirlenmesinde şu ölçütler dikkate alınmıştır: (1) Her bir faktörün öz değeri en az 1 olmalıdır, (2) yamaç eğrisi grafiğinin yatay şekil aldığı noktaya kadar olan faktörler, elde edilecek maksimum faktör sayısıdır, (3) her bir faktörün toplam varyansın açıklanmasına katkısı en az %5 olmalıdır, (4) açıklanan varyans oranı, tek faktörlü ölçeklerde en az %30; çok faktörlü ölçeklerde ise daha fazla olmalıdır (Büyüköztürk, 2012; Seçer, 2015).

31 maddelik EAÖ için ilk adımda gerçekleştirilen temel bileşenler analizi sonucunda öz değeri 1'den yüksek olan 6 faktör elde edilmiştir. 6 faktörün toplam varyansı açıklama oranı %54.15 olarak bulunmuştur. Ancak yamaç birikinti grafiği incelendiğinde belirgin 4 faktörün var olduğu görülmüştür. Ayrıca özdeğeri 1'in üstünde olmasına rağmen pek çok faktör toplam varyansa %5'ten daha az katkı sağlamıştır. Bu durum faktör yapısının istenen ölçütleri karşılamadığını göstermektedir.

Faktör analizinde aynı yapıyı ölçmeyen bileşenlerin ayırt edilmesi için (1) her bir maddenin ortak bir faktörde açıkladığı varyans oranının .40'ın üstünde olması, (2) madde yükünün .40'ın üstünde olması, (3) aynı anda birden fazla faktöre dahil olabilen bileşenlerin faktör yükleri arasındaki farkın .10'dan fazla olması, yani binişiklik olmaması ve (3) bir faktör altında en az üç maddenin yer alması ölçütleri dikkate alınmıştır (Can, 2014; Güriş ve Astar, 2014; Seçer, 2015). Varimax döndürme işlemi uygulanarak analizler yenilenmiş ve bu ölçütleri karşılamayan maddeler sırasıyla ölçekten çıkarılmıştır. Buna göre, 2 madde (m2 ve m7) ortak bir faktörde açıkladıkları varyans oranları .40'ın altında olduğu için; 2 madde (m5 ve m6) faktör yükü .40'ın altında olduğu için; 3 madde (m1, m19 ve m23) binişik olduğu için ve 2 madde de (m10 ve m13) bir faktör altında sadece iki madde olarak toplandığı için elenmiştir. Bu işlemlerin ardından elde kalan 22 madde için yapılan temel bileşenler analizi sonucunda, özdeğeri 1'in üzerinde olan, toplam varyansın %53.33'ünü

açıklayan 4 faktörlü bir yapıya ulaşılmıştır. Faktörlerin toplam varyansa katkı oranı sırasıyla birinci faktör için %17.46, ikinci faktör için %13.19, üçüncü faktör için %13.04 ve dördüncü faktör için %9.65 olarak bulunmuştur. Birinci faktör “*affetmenin bileşenleri*”, ikinci faktör “*intikam alma*”, üçüncü faktör “*öfkeyi sürdürme*” ve dördüncü faktör de “*empati kurma*” alt boyutu olarak adlandırılmıştır. Temel bileşenler analizi sonuçlarına göre, maddelerin faktörler altında aldıkları yük değerleri Tablo 4’te görüldüğü gibi .52 ile .80 arasında değişmektedir.

Tablo 4. EAÖ’nin Madde Faktör Yükleri

Madde no	Faktör 1	Faktör 2	Faktör 3	Faktör 4
m15	.72			
m22	.68			
m16	.67			
m24	.63			
m18	.61			
m34	.59			
m3	.57			
m26	.57			
m32	.53			
m21*		.80		
m27*		.78		
m11*		.75		
m29*		.72		
m25*			.71	
m17*			.71	
m33*			.68	
m8*			.58	
m4*			.57	
m9*			.52	
m30				.77
m20				.72
m12				.72
Açıklanan varyans oranı	%17.46	%13.19	%13.04	%9.65
Açıklanan toplam varyans oranı		%53.33		

*Ölçekten toplam puan alırken tersten puanlanan maddeler

EAÖ’nin madde geçerliğini incelemek için düzeltilmiş madde-toplam korelasyonları ve ölçekten alınan toplam puan üzerinden en düşük değeri alan alt %27’lik grup ile en yüksek değeri alan üst %27’lik grubun maddelere verdikleri yanıtlar bağımsız örneklemeler için *t*-testi aracılığıyla incelenmiştir. Ayrıca ölçeğin maddelerine ait madde puan ortalamaları ve standart sapmaları da hesaplanarak rapor edilmiştir. Madde analizine ilişkin sonuçlar Tablo 5’te verilmektedir.

Tablo 5. EAÖ'nin Madde Analizi Sonuçları

	Art. Ort.	Std. Sap.	Madde toplam korelasyonu	Alt-üst %27'lik gruplara ait <i>t</i> değeri
m15	2.27	1.24	.47	-11.08*
m22	2.43	1.26	.49	-12.55*
m16	2.22	1.20	.41	-9.07*
m24	2.28	1.27	.42	-10.50*
m18	2.62	1.30	.51	-13.60*
m34	2.51	1.32	.56	-15.34*
m3	1.80	1.11	.31	-7.55*
m26	2.28	1.24	.51	-12.73*
m32	2.98	1.32	.51	-13.20*
m21	3.77	1.32	.56	-14.37*
m27	3.81	1.38	.56	-15.02*
m11	3.52	1.46	.47	-12.06*
m29	3.37	1.43	.46	-12.43*
m25	3.40	1.35	.59	-17.68*
m17	3.25	1.39	.50	-14.50*
m33	3.34	1.36	.52	-13.38*
m8	3.45	1.36	.43	-9.95*
m4	3.61	1.39	.47	-12.76*
m9	3.68	1.28	.34	-8.30*
m30	2.94	1.37	.36	-9.44*
m20	2.87	1.35	.44	-11.66*
m12	3.08	1.33	.42	-10.41*

* $p < .001$

Tablo 5'te görüldüğü gibi, EAÖ'nin düzeltilmiş madde toplam korelasyonu değerlerinin .31 ile .59 arasında değiştiği saptanmıştır. Alt ve üst %27'lik grupların maddelere verdikleri yanıtlara ait bağımsız örneklem için *t* testi analizi sonucunda gruplar arasındaki farklılıkların tümünün istatistiksel olarak anlamlı olduğu ($p = .000$) yani maddelerin yüksek ve düşük puanları ayırt edebildiği saptanmıştır. Maddelere verilen yanıtların aritmetik ortalamaları incelendiğinde ise öğrencilerin maddelere çoğunlukla ortalama değer üstünde (5'li Likert tipi ölçek için ort. değer=2.5) yanıt verdikleri görülmektedir.

EAÖ'nin alt boyutları arasındaki ilişkileri belirlemek amacıyla alt boyutlar arasındaki korelasyonlara bakılmıştır. Elde edilen sonuçlar Tablo 6'da verilmektedir.

Tablo 6. EAÖ'nin Alt Boyutları Arasındaki İlişkiler

	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)
(1) Affetme eğilimi (toplam)	1				
(2) Affetmenin bileşenleri	.80*	1			
(3) İntikam alma	-.69*	-.28*	1		
(4) Öfkeyi sürdürme	-.79*	-.40*	.61*	1	
(5) Empati kurma	.60*	.48*	-.21*	-.27*	1

* $p < .001$

Tablo 6'da görüldüğü gibi, EAÖ'nin alt boyutları arasındaki korelasyonlar -.40 ile .80 arasında değişmektedir.

2.5.1.2. Doğrulayıcı Faktör Analizi (DFA)

AFA sonucunda elde edilen 22 maddelik ölçeğin 4 faktörlü yapısını doğrulamak için DFA tekniği kullanılmıştır. DFA'ya başlanmadan önce 22 maddelik ölçek formuna ait verilerin DFA yapmak için gereken varsayımları karşılayıp karşılamadığı test edilmiştir. Bu doğrultuda veri seti örneklem büyüklüğü, eksik değerler, uç değerler, çoklu bağlantılılık ve çok değişkenli normallik varsayımları (Çelik ve Yılmaz, 2013; Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2012; Ullman, 2015) açısından incelenmiştir.

DFA için 598 öğrenciden veri toplanmıştır. Alanyazında doğru bir biçimde belirlenmiş modeller ve çok değişkenli normallik varsayımını karşılayan veriler için makul örneklem büyüklüğünün 150 olması gerektiği belirtilirken; normal dağılıma sahip olmayan ve kayıp veriler içeren DFA modelleri için örneklem büyüklüğünün en az 300 olması gerektiği vurgulanmaktadır (Muthen ve Muthen, 2002). Buna göre 589 kişilik örneklem büyüklüğünün DFA yapmak için yeterli olduğu söylenebilir.

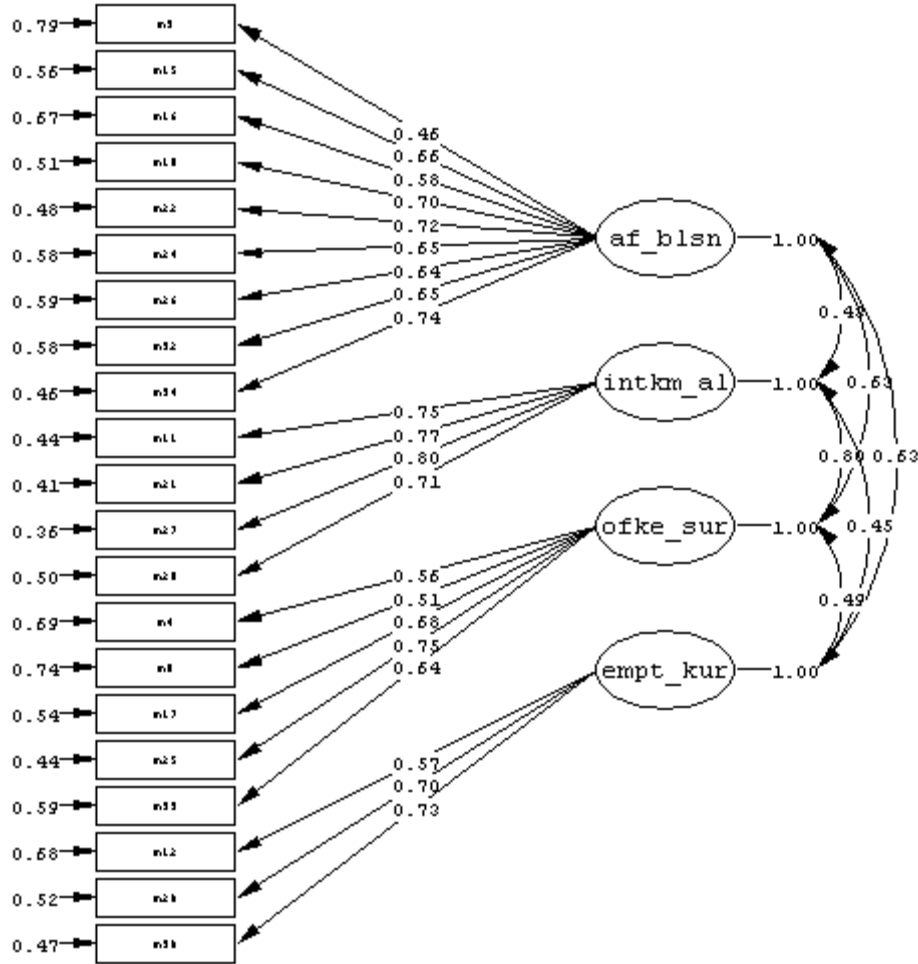
589 kişilik veri seti incelendiğinde 20 öğrencinin tüm ölçek maddelerine aynı yanıtları verdiği, 2 öğrencinin de ölçek maddelerinin %10'undan fazlasını boş bıraktığı belirlenmiştir. 22 öğrenciye ait veri çıkarılarak, diğer eksik verilere ortalama değer ataması yapılmıştır. Tek değişkenli uç değerler ham puanlar standart z puanlarına dönüştürülerek incelenmiş ve yapılan incelemede tüm z değerlerinin -3.29 ile +3.29 sınırları arasında olduğu belirlenmiştir. Çok değişkenli uç değerler ise Mahalanobis uzaklığı ($X^2_{(22)}=46.60$, $p \leq .001$) hesaplanarak incelenmiştir ve 21 gözlemin hesaplanan Mahalanobis değerinin üstünde yer aldığı belirlenmiştir. Çok değişkenli uç değerlerin incelenmesi sonucunda belirlenen 21 gözlem veri setinden çıkarılarak DFA 546 kişiden elde edilen veri ile gerçekleştirilmiştir.

Çoklu bağlantılılık varsayımı gözlenen değişkenler arasındaki korelasyonlar, varyans şişirme faktörleri (VIF) ve tolerans değerleri incelenerek test edilmiştir. Alanyazında gözlenen değişkenler arasındaki ikili ilişkilerin 0.90'dan, VIF değerlerinin 10'dan büyük ve tolerans değerinin 0.10'dan küçük olması durumunda çoklu bağlantılılık probleminin ortaya çıktığı belirtilmektedir (Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2012). Yapılan analizler sonucunda değişkenler arasındaki ilişkilerin .90'dan az olduğu, VIF değerlerinin 1.27 ile 2.21 arasında, tolerans değerlerinin ise 0.45 ile 0.87 arasında değiştiği belirlenmiştir. Bu sonuçlar değişkenler arasında çoklu bağlantılılık durumunun olmadığı anlamına gelmektedir.

Normallik testi için Lisrel 9.1 kullanılarak sürekli değişkenlere yönelik tek ve çok değişkenli normallik testleri uygulanmıştır. Tek değişkenli normallik testi için maddelerin basıklık ve çarpıklık değerleri hesaplanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre; çarpıklık ve basıklık değerlerinin anlamlı olduğu yani tek değişkenli normalliği sağlamadığı belirlenmiştir. Çok değişkenli normalliğin incelenmesi için hesaplanan çarpıklık ve basıklık değerlerine ilişkin z ($z_c=17.008$, $p=0.000$; $z_b=13.691$, $p=0.000$) ve ki kare ($X^2=476.722$, $p=0.000$) değerleri istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Buna göre veri seti çok değişkenli normallik varsayımını da karşılamamaktadır. Alanyazında çok değişkenli normallik varsayımının karşılanmadığı durumlarda DFA'da tahmin metodu olarak Robust En Çok Olabilirlik (Robust Maximum Likelihood) yönteminin kullanılması ve Satorra Bentler ki kare ($S-BX^2$) değerinin hesaplanması gerektiği belirtilmektedir (Brown, 2006; Çelik ve Yılmaz, 2013). Bu nedenle araştırmada EAÖ'nin 4 faktörlü yapısı Robust En Çok Olabilirlik (REO) tahmin metodu kullanılarak incelenmiştir.

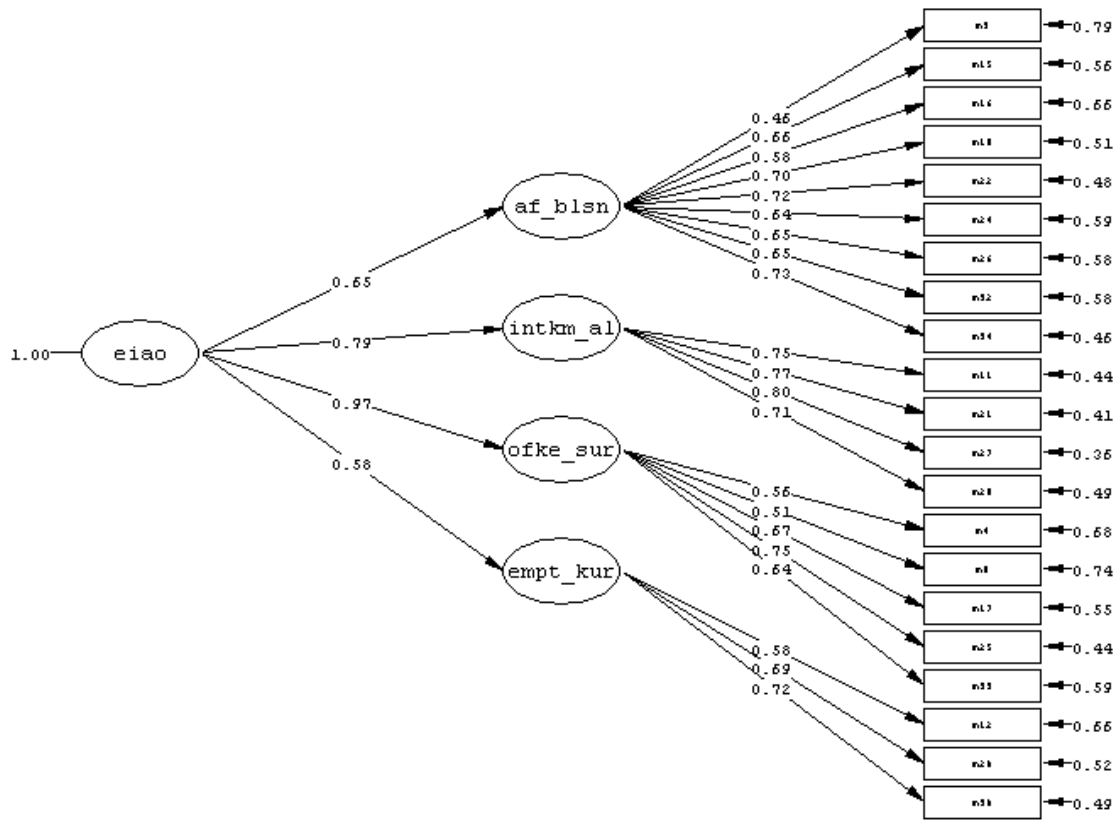
Yapılan birinci düzey DFA sonucunda, model uyum değerlerinin yeterli olduğu ($S-BX^2=360.97$, $sd=203$, $S-BX^2/sd=1.78$, $RMSEA=.04$, $CFI=.99$, $NFI=.97$, $NNFI=.99$, $SRMR=.05$, $GFI=.94$, $AGFI=.92$); ancak 1 maddenin (m9) faktör yükünün .40'ın altında olduğu belirlenmiştir.

9. madde ölçekten çıkarılarak DFA yenilenmiştir. Sonuçlar model uyumunun yeterli düzeyde olduğunu göstermiştir ($S-BX^2=331.65$, $sd=183$, $S-BX^2/sd=1.81$, $RMSEA=.04$, $CFI=.99$, $NFI=.97$, $NNFI=.99$, $SRMR=.05$, $GFI=.94$, $AGFI=.92$). Birinci düzey DFA'ya ilişkin path diagramı Şekil 1'de verilmektedir.

Şekil 1. Birinci Düzey DFA'ya İlişkin Path Diagramı

21 maddelik EAO için yapılan ikinci düzey DFA sonucunda model uyumunun yeterli olduğu sonucuna ulaşılmıştır ($S-BX^2=392.82$, $sd=185$, $S-BX^2/sd=2.12$, $RMSEA=.05$, $CFI=.98$, $NFI=.97$, $NNFI=.98$, $SRMR=.06$, $GFI=.93$ ve $AGFI=.91$). İkinci düzey DFA'ya ilişkin path diagramı Şekil 2'de verilmektedir.

Şekil 2. İkinci Düzey DFA'ya İlişkin Path Diagramı

Şekil 1 ve 2’de görüldüğü gibi, birinci ve ikinci düzey DFA sonuçlarına göre madde faktör yükleri .46 ile .80 arasında değişmektedir. Ayrıca tüm değişkenler, gizil değişkeni açıklamada istatistiksel olarak anlamlı t değerine sahiptir.

2.5.2. Ölçüt Bağıntılı Geçerlik

EAÖ’nin ölçüt bağıntılı geçerliliğini incelemek için 184 öğrenciden yeniden veri toplanmış ve EAÖ ile Affetme Esnekliği Ölçeği Lise Formu arasındaki korelasyonlar incelenmiştir. Yapılan Pearson momentler çarpımı korelasyon analizi sonuçları Tablo 7’de verilmektedir.

Tablo 7. EAÖ ile Affetme Esnekliği Arasındaki İlişkiler

	Affetmeyi tanıma	Affetmeyi içselleştirme	Affetmeyi uygulama	Affetme esnekliği
Affetme eğilimi (toplam)	.25*	.48*	.40*	.46*
Affetmenin bileşenleri	.20*	.35*	.39*	.38*
İntikam alma	-.13	-.32*	-.20*	-.27*
Öfkeyi sürdürme	-.11	-.42*	-.22*	-.31*
Empati kurma	.32*	.22*	.28*	.35*

* $p < .01$

Tablo 7’de görüldüğü gibi, EAÖ’nden alınan toplam puanlar ile affetmeyi tanıma ($r=.25$, $p<.01$), affetmeyi içselleştirme ($r=.48$, $p<.01$), affetmeyi uygulama ($r=.40$, $p<.01$) ve affetme

esnekliği ($r=.46, p<.01$) arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde ve pozitif yönde ilişkiler vardır. Benzer şekilde affetmenin bileşenleri ile affetmeyi tanıma ($r=.20, p<.01$), affetmeyi içselleştirme ($r=.35, p<.01$), affetmeyi uygulama ($r=.39, p<.01$) ve affetme esnekliği ($r=.38, p<.01$) ve empati kurma ile affetmeyi tanıma ($r=.32, p<.01$), affetmeyi içselleştirme ($r=.22, p<.01$), affetmeyi uygulama ($r=.28, p<.01$) ve affetme esnekliği ($r=.35, p<.01$) arasında da istatistiksel olarak anlamlı düzeyde pozitif yönde ilişkiler vardır. İntikam alma ile affetmeyi içselleştirme ($r=-.32, p<.01$), affetmeyi uygulama ($r=-.20, p<.01$) ve affetme esnekliği ($r=-.27, p<.01$) ve öfkeyi sürdürme ile affetmeyi içselleştirme ($r=-.42, p<.01$), affetmeyi uygulama ($r=-.22, p<.01$) ve affetme esnekliği ($r=-.31, p<.01$) arasında istatistiksel olarak anlamlı düzeyde negatif yönde ilişkiler vardır. İntikam alma ($r=-.13, p>.01$) ve öfkeyi sürdürmenin ($r=-.11, p>.01$) affetmeyi tanıma ile arasındaki ilişki istatistiksel olarak anlamlı düzeyde değildir.

2.6. Güvenirlik

EAÖ'nin güvenilirliği Cronbach alfa, iki yarı test ve yapı güvenilirliği (CR) aracılığıyla incelenmiştir. Ölçeğin güvenilirliğine ilişkin bulgular Tablo 8'de verilmektedir

Tablo 8. EAÖ Güvenirliğine İlişkin Bulgular

	Madde sayısı	Cronbach alfa	İki yarı test	CR
Affetme eğilimi (toplam)	21	.90	.82	.76
Affetmenin bileşenleri	9	.86	.81	.87
Öfkeyi sürdürme	5	.76	.77	.77
İntikam alma	4	.85	.85	.84
Empati kurma	3	.70	.65	.71

Tablo 8'de görüldüğü gibi, EAÖ'ne ait Cronbach alfa iç tutarlık katsayıları .70 ile .90 arasında, iki yarı test güvenirlilik katsayıları .65 ile .85 ve yapı güvenirliliği katsayıları da .71 ile .87 arasında değişmektedir.

3. Sonuç, Tartışma ve Öneriler

Bu çalışmada ergenlerin kişiler arası ilişkilerde affetme eğilimini değerlendirmeye yönelik olarak bir ölçeğin geliştirilmesi amaçlanmıştır. Ölçek geliştirme sürecinde, ilgili alanyazın kapsamlı bir biçimde taranarak oluşturulan madde havuzu uzman görüşlerine sunulduktan sonra ölçeğin faktör yapısını belirlemek amacıyla açıklayıcı faktör analizi tekniklerinden temel bileşenler analizi yapılmıştır. Temel bileşenler analizi sonucunda, toplam varyansın %53.33'ünü açıklayan dört boyutlu bir yapıya ulaşılmıştır. Büyüköztürk (2012) ve Seçer (2015) çok faktörlü ölçeklerde, açıklanan varyans oranının %30'un üstünde olması gerektiğini vurgulamaktadır. Buna göre, temel bileşenler analizi sonucunda elde edilen dört boyutlu yapıya ilişkin açıklanan varyans oranı değerinin yeterli düzeyde olduğu söylenebilir.

Temel bileşenler analizi sonucunda, madde faktör yüklerinin .52 ile .80 arasında değiştiği belirlenmiştir. Alanyazında faktör yükünün .71 üzerinde olması "mükemmel", .63 ve üzerinde olmasının "çok iyi", .55 ve üzerinde olmasının "iyi" .45 ve üzerinde olmasının "makul" ve .32 üzerinde olmasının da "zayıf" olarak değerlendirilmesi önerilmektedir. (Comrey ve Lee, 1992; Akt. Tabachnick ve Fidell, 2015). Buna göre, elde edilen faktör yük değerlerinin yeterli düzeyde olduğu görülmektedir. EAÖ'nin düzeltilmiş madde toplam korelasyonu değerlerinin .31 ile .59 arasında değiştiği ve alt-üst %27'lik grupların maddelere verdikleri yanıtlar arasındaki farklılıkların tümünün anlamlı olduğu saptanmıştır. Buna göre, ölçek maddelerinin ölçek toplamı ile uyumlu, ölçülecek özelliği (Erkuş, 2012) ve yüksek ve düşük puanları ayırt etme açısından yeterli olduğu söylenebilir (Can, 2014).

AFA sonucunda elde edilen dört faktörlü yapının model uyumu DFA ile incelenmiştir. Yapılan ilk DFA sonucunda bir maddenin faktör yükünün düşük olması nedeniyle, söz konusu madde ölçekten çıkarılarak 21 maddelik ölçek formu için DFA yenilenmiştir. Birinci (S-BX²/sd=1.81, RMSEA=.04, CFI=.99, NFI=.97, NNFI=.99, SRMR=.05, GFI=.94, AGFI=.92) ve ikinci (S-BX²/sd=2.12, RMSEA=.05, CFI=.98, NFI=.97, NNFI=.98, SRMR=.06, GFI=.93, AGFI=.91) düzey DFA'dan elde edilen uyum değerleri ölçeğin model uyumunun yeterli olduğunu göstermiştir (Brown, 2006; Çelik ve Yılmaz, 2013; Hooper, Coughlan ve Mullen, 2008; Hu ve Bentler, 1999; Kline, 2005; Sümer, 2000; Tabachnick ve Fidell, 2015; Thompson, 2004). Elde edilen alt boyutlar ilgili alanyazın doğrultusunda “*affetmenin bileşenleri*” (örnek madde: Biri beni incitmiş olsa bile ona karşı duyarlı olurum.) “*öfkeyi sürdürme*” (örnek madde: Beni inciten insanlara karşı uzun süre öfke duyarım.), “*intikam alma*” (örnek madde: Bana haksızlık eden bir kişiye bunun karşılığını benzer şekilde veririm.) ve “*empati kurma*” (örnek madde: Beni inciten birine tepki vermeden önce, o kişinin içinde bulunduğu durumu değerlendiririm.) olarak adlandırılmıştır. Affetmenin bileşenleri alt boyutu bireyin kişiler arası ilişkilerde affedici davranmayı sağlayan özelliklere sahip olma düzeyini; empati kurma alt boyutu bireyin kişiler arası ilişkilerdeki incinme yaşantılarına tepki vermeden önce karşısındaki kişiyle empati kurma düzeyini; öfkeyi sürdürme alt boyutu bireyin kişiler arası ilişkilerdeki incinme yaşantıları karşısında öfkeli olmayı sürdürme düzeyini; intikam alma alt boyutu ise bireyin kişiler arası ilişkilerdeki incinme yaşantılarının ardından intikam alma isteği içinde olma düzeyini değerlendirmektedir. Her bir alt boyuttan alınan puanların artması, bireyin o alt boyutun değerlendirdiği özelliğe daha çok sahip olduğu anlamına gelmektedir. Ayrıca ölçekten toplam puan da alınabilmektedir. Ölçekten toplam puan alınırken öfkeyi sürdürme ve intikam alma alt boyutlarına ait maddelerin tersten puanlanması gerekmektedir. Ölçekten alınan toplam puanın artması bireyin affetme eğiliminin arttığı anlamına gelmektedir.

EAÖ'nin alt boyutları arasındaki ilişkileri gösteren korelasyon değerlerinin -.40 ile .80 arasında değiştiği saptanmıştır. Ölçeklerin alt boyutları arasındaki ilişkilerin .90'ın üzerinde olmasının çoklu bağlantı problemine işaret ettiği (Field, 2009) dikkate alındığında; alt boyutlar arasında çoklu bağlantı probleminin olmadığını söylemek mümkündür. EAÖ'nin güvenilirliğini belirlemek için iç tutarlık, iki yarı test güvenilirliği ve yapı güvenilirliği yöntemleri kullanılmış ve Cronbach alfa iç tutarlılık katsayılarının .70 ile .90 arasında, iki yarı test güvenilirliği katsayılarının .65 ile .85 ve yapı güvenilirliği katsayılarının da .71 ile .87 arasında değiştiği belirlenmiştir. Güvenirlik katsayısının .60-.80 arasında olması ölçeğin güvenilir olduğuna; .80-1.00 arasında olması ise ölçeğin yüksek derecede güvenilir olduğuna işaret etmektedir (Kayış, 2014). Yapı güvenilirliği değerinin ise .70 ve üzerinde olması gerektiği belirtilmektedir (Nunally, 1978; Hair ve ark., 1998; Akt. Çelik ve Yılmaz, 2015). Buna göre EAÖ'nin iç tutarlık, iki yarı test ve yapı güvenilirliğine sahip olduğu söylenebilir.

Ölçüt bağıntılı geçerlik çalışması kapsamında EAÖ ile AEÖ-LF arasındaki ilişkiler incelenmiştir. Bulgulara göre, affetme eğilimi (toplam puan), affetmenin bileşenleri ve empati kurma puanları ile AEÖ-LF'undan alınan tüm puanlar arasında pozitif yönde ilişkiler olduğu saptanmıştır. İntikam alma ve öfkeyi sürdürme puanları ile AEÖ-LF'ndan alınan puanlar arasındaki ilişkiler incelendiğinde ise; affetmeyi içselleştirme, affetmeyi uygulama ve affetme esnekliği ile olumsuz yönde ilişkili oldukları; ancak affetmeyi tanıma ile ilişkili olmadıkları saptanmıştır. Buna göre, kişiler arası ilişkilerde affetme eğilimi arttıkça ergenlerin neyi ne zaman affedeceğini bilme becerileri, bir diğer deyişle affetme esnekliği de artmaktadır. Affetmenin bileşenlerine yani hoşgörü, sevecenlik, merhamet, şefkat gibi affetmeyi kolaylaştıran özelliklere sahip olan ve kişiler arası ilişkilerdeki incinme yaşantılarına tepki vermeden önce karşısındaki kişinin duygu ve düşüncelerini anlamaya çalışan ergenler affetme konusunu içselleştirerek günlük yaşamda uygulamada başarılı olabilmektedir. Aksine, öfkeyi sürdürme ve intikam alma arzusunu yenemeyen ergenler affetmeyi içselleştirerek, günlük yaşamda uygulama konusunda güçlük yaşamakta, affetme esnekliği gösterememektedir.

Araştırmadan elde edilen bulgular bütün olarak değerlendirildiğinde EAÖ'nin ergenlerin affetme eğilimini ölçmek için geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu söylenebilir. Bununla birlikte araştırmanın bazı sınırlılıkları da vardır. Araştırmanın sınırlılıklarından birisi araştırmanın İzmir ili Buca ilçesine bağlı devlet liselerinde okumakta olan dokuz, on ve on birinci sınıf öğrencileri ile gerçekleştirilmiş olmasıdır. Veri toplama sürecinde on ikinci sınıf öğrencilerinin üniversiteye giriş sınavı hazırlıklarının yoğun olması nedeniyle on ikinci sınıflar araştırmaya dâhil edilememiştir. Bu nedenle gelecek araştırmalar on ikinci sınıf öğrencileri de dâhil edilerek organize edilebilir. Ölçeğin geçerlik ve güvenilirliği farklı illerde, bölgelerde ya da kırsal kesimlerdeki katılımcılarla yeniden test edilebilir. Gelecek çalışmalar EAÖ'nin yapı geçerliğini ön ergenlik ya da geç ergenlik dönemindeki katılımcılarda yenileyebilir.

Son yıllarda uluslararası alanyazında oldukça popüler olan affetme konusu ülkemizde çoğunlukla yetişkinler ve üniversite öğrencileri üzerinde çalışılmıştır. Ancak özellikle de akran ilişkilerinin önem kazandığı ve akranlar arasında çatışmaların yoğun olarak görüldüğü, ergenlik döneminde affetme konusunun ihmal edildiği görülmektedir. Gelecekteki çalışmaların ergenlerde affetme eğilimiyle ilişkili olan ve affetme eğilimini etkileyen faktörleri belirlemeye yönelik olarak organize edilmesinin ulusal ve uluslararası alanyazına önemli katkılar sağlayacağına inanılmaktadır. Örneğin, gelecek araştırmalarda ergenlerin kişiler arası ilişkilerde affetme eğilimi ile kişilik özellikleri, akıl sağlığı, iyi oluş, stres, kişiler arası yeterlilik ve kişilik bozuklukları gibi değişkenler arasındaki ilişkiler incelenebilir. Önleyici psikolojik danışma ve rehberlik hizmetleri kapsamında, okul psikolojik danışmanları EAÖ'ni kullanarak affetme eğilimi düşük öğrencileri belirleyebilir ve bu öğrencilere yönelik çalışmalar gerçekleştirebilir. Affetme eğilimi düşük olan ergenlerin hoşgörü, sevecenlik, merhamet, şefkat gibi özellikleri kazanmalarına, empati kurma becerilerini geliştirmelerine, öfke ve intikam almanın olumsuz yönlerini fark ederek bu tür duygularla sağlıklı yollarla başa çıkma becerileri edinmelerine yardımcı olunabilir. Bu amaçla, ergenlerin affetmeye yönelik tutum ve davranışlarını geliştirmek amacıyla okul temelli grup rehberliği çalışmaları organize edilebilir.

4. KAYNAKÇA

- Alpay, A. (2009). Yakın ilişkilerde bağışlama: Bağışlamanın bağlanma, benlik saygısı, empati ve kıskançlık değişkenleri yönünden incelenmesi. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Asgari, P. ve Roshani, K. (2013). Validation of forgiveness scale and a survey on the relationship of forgiveness and students' mental health. *International Journal of Psychology and Behavioral Research*, 2(2), 109-115.
- Asıcı, E. ve Karaca, R. (2014). Öğretmen adaylarında affetme özelliği ve özduyarlık. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 27, 489-505.
- Asıcı, E. ve Uygur, S. S. (2017). Duygusal öz-yeterlik ve affetmenin algılanan stres düzeyini yordayıcı rolü. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6 (3), 1353-1375.
- Balkin, R. S., Perepiczka, M., Sowell, S. M., Cumi, K. ve Gnilka, P. B. (2016). The forgiveness reconciliation model: An empirically supported process for humanistic counseling. *The Journal of Humanistic Counseling*, 55(1), 55-65. Doi: 10.1002/johc.12024
- Barber, L., Maltby, J. ve Macaskill, A. (2005). Angry memories and thoughts of revenge: The relationship between forgiveness and anger rumination. *Personality and Individual Differences*, 39, 253-262.

- Baskin, T. W. ve Enright, R. D. (2004). Intervention studies on forgiveness: A meta-analysis. *Journal of Counseling & Development*, 82, 79-90.
- Bee, H. ve Boyd, D. (2009). *Çocuk gelişim psikolojisi* (Çev. Okhan Gündüz). İstanbul: Kaknüs Yayınları
- Brown, R. P. (2003). Measuring individual differences in the tendency to forgive: Construct validity and links with depression. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 29, 759-771.
- Brown, T. (2006). *Confirmatory factor analysis for applied research*. Newyork: Guildford Publications, Inc.
- Bugay, A. ve Demir, A. (2010). A Turkish version of Heartland forgiveness scale. *Procedia Social and Behavioral Sciences*, 5, 1927-1931. Doi: 10.1016/j.sbspro.2010.07.390
- Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal bilimler için veri analizi el kitabı*. (16. baskı). Ankara: Pegem Akademi.
- Can, A. (2014). *SPSS ile bilimsel araştırma sürecinde nicel veri analizi*. Ankara: Pegem Akademi.
- Çelik, E. ve Yılmaz, V. (2013). *Lisrel 9.1 ile yapısal eşitlik modellemesi: Temel kavramlar, uygulamalar, programlama*. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G. ve Büyüköztürk, Ş. (2012). *Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik SPSS ve LISREL uygulamaları*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Çolak, T. S. (2014). Affetme esnekliği kazandırmada logoterapi yönelimli grupla psikolojik danışmanın etkililiği. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü.
- Çolak, T. S., Koç, M., Eker, H. ve Düşünceli, B. (2017). Ortaöğretim öğrencilerinde affetme esnekliği ölçeği: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Journal of Human Sciences*, 14 (1), 63-73.
- Eaton, J., Struthers, C.W. ve Santelli, A.G. (2006). Dispositional and state forgiveness: The role of self-esteem, need for structure, and narcissism. *Personality and Individual Differences*, 41, 371- 380.
- Enright, R. D., Gassin, E.A. ve Wu, C. (1992). Forgiveness: A developmental view. *Journal of Moral Education*, 21, 99-114.
- Enright, R. D. ve The Human Development Study Group (1996). Counseling within the forgiveness triad: On forgiving, receiving forgiveness and self- forgiveness. *Counseling and Values*, 40, 107-126.
- Erdener, M. A., Sezer, F. ve Tezci, E. (2017). Liselerde sık karşılaşılan öğrenci problemleri. *Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 12(14), 151-166. Doi:10.7827/TurkishStudies.11517
- Erkuş, A. (2012). *Psikolojide ölçme ve ölçek geliştirme*. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Ersanlı, K. ve Vural Batık, M. (2015). Development of the forgiveness scale: A study of reliability and validity. *Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* 10 (7), 19-32. Doi: 10.7827/TurkishStudies.8201
- Feldman, R. S. (2003). *Development across the life span*. (3rd Edt.) New Jersey: Prentice Hall
- Field, A. (2009). *Discovering statistic using SPSS for windows*. London: SAGE Publications

- Fincham, F. D., Hall, J. H. ve Beach, S. R. H. (2005). "Till lack of forgiveness do us part": Forgiveness in marriage. E.L. Worthington (Ed.), *Handbook of Forgiveness* içinde (s. 207-226). New York: Wiley.
- Gartner, J. (1988). The capacity to forgive: An object relations perspective. *Journal of Religion and Health*, 27 (4), 313-32.
- Gençoğlu, C., Kumcağız, H. ve Ersanlı, K. (2014). Ergenlerin şiddet eğilimine etki eden ailevi faktörler. *Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(2), 639-652.
- Goldman, D. B. ve Wade, N. G. (2012). Comparison of forgiveness and anger-reduction group treatments: A randomized controlled trial. *Psychotherapy Research*, 22(5), 604-620. Doi: 10.1080/10503307.2012.692954
- Güncel Türkçe Sözlük (2016).
http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5073f2088dfcb0.43909805 , 10 Mayıs 2016 tarihinde alınmıştır.
- Güriş, S. ve Astar, M. (2014). *Bilimsel araştırmalarda SPSS ile istatistik*. İstanbul: Der Yayınları.
- Hargrave, T. D. ve Sells, J. N. (1997). The development of a forgiveness scale. *Journal of Marital and Family Therapy*, 23 (1), 41-62.
- Hill, E. W. (2001). Understanding forgiveness as discovery: Implications for marital and family therapy. *Contemporary Family Therapy*, 23 (4) , 363- 384.
- Hooper, D. , Coughlan, J. ve Mullen, M. (2008). Structural equation modeling: Guidelines for determining model fit. *The Electronic Journal of Business Research Methods*, 6 (1), 53-60.
- Hortwitz, L. (2005). The capacity to forgive: Intrapsychic and developmental perspectives. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 53 (2), 485-511.
- Hu, L. ve Bentler, P.M. (1999). Cutoff criteria for fit indexes in covariance structure analysis: Conventional criteria versus new alternatives. *Structural Equation Modeling: A Multidisciplinary Journal*, 6 (1), 1-55. Doi: 10.1080/10705519909540118.
- Kamat, V. I., Jones, W. H. ve Row, K. L. (2006). Assessing forgiveness as a dimension of personality. *Individual Differences Research*, 4 (5), 322-330.
- Kayış, A. (2014). Güvenirlilik analizi. Şeref Kalaycı (Ed.), *SPSS uygulamalı çok değişkenli istatistik teknikleri* içinde (s. 404-409). Ankara: Asil Yayın Dağıtım.
- Kline, B. R. (2005). *Principles and practice of structural equation modeling* (2nd Edt.). Newyork London: The Guilford Press.
- Konstam, V., Chernoff, M. ve Deveney, S. (2001). Toward forgiveness: The role of shame, guilt, anger, and empathy. *Counseling and Values*, 46, 26-39.
- Konstam, V., Holmes, W. ve Levine, B. (2003). Empathy, selfism, and coping elements of the psychology of forgiveness: A preliminary study. *Counseling and Values*, 47, 172-183.
- McCullough, M. E., & Hoyt, W. T. (2002). Transgression-related motivational dispositions: Personality substrates of forgiveness and their links to the big five. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28 (11), 1556-1573.
- McCullough, M. E., Pargament, K. I. ve Thoresen, C. E. (2000). The psychology of forgiveness:

- History, conceptual issues, and overview. M.E. McCullough, K.I. Pargament ve C.E. Thoresen (Eds.), *Forgiveness: Theory, Research and Practice* içinde (s.1-13). New York: The Guilford Press.
- McCullough, M. E., Rachal, K. C., Sandage, S. J., Worthington Jr, E. L., Brown, S. W. ve Hight, T. L. (1998). Interpersonal forgiving in close relationships: II. theoretical elaboration and measurement. *Journal of Personality and Social Psychology*, 75 (6), 1586-1603.
- Mutten, L. K. ve Mutten, B. O. (2002). How to use a Monte Carlo study to decide on sample size and determine power. *Structural Equation Modeling*, 4, 599-620
- North, J. (1987). Wrongdoing and forgiveness. *Philosophy*, 42, 499-508.
- Roberts, R. (1995). Forgivingness. *American Philosophical Quarterly*, 32 (4), 289-306.
- Rye, M. S., Pargament, K. I., Ali, M. A., Beck, G. L., Dorff, E. N., Hallisey, C. ve ark. (2000). Religious perspectives on forgiveness. M.E. McCullough, K. I. Pargament ve C.E. Thoresen (Eds.), *Forgiveness: Theory, research and practice* içinde (s.17-41), NY: Guilford Press.
- Seçer, İ. (2015). *Psikolojik test geliştirme ve uyarlama süreci: SPSS ve LISREL uygulamaları*. Ankara: Anı yayıncılık.
- Sarıçam, H. ve Akin, A. (2013). Affedicilik ölçeğinin Türkçeye uyarlanması: Geçerlik ve güvenirlik Çalışması. *Hasan Âli Yücel Eğitim Fakültesi Dergisi*, 10 (1), 37-46.
- Scobie, E. D. ve Scobie, G. E. W. (1998). Damaging events: The perceived need for forgiveness. *Journal of the Theory of Social Behaviour*, 28, 373-401.
- Sümer, N. (2000). Yapısal eşitlik modelleri. *Türk Psikoloji Yazıları*, 3 (6), 49-74.
- Tabachnick, B. G. ve Fidell, L. S. (2015). *Çok değişkenli istatistiklerin kullanımı*. (Çev. Ed. Mustafa Baloğlu). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık
- Taysi, E. (2007). İkili ilişkilerde bağışlama: İlişki kalitesi ve yüklemelerin rolü. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Thompson, B. (2004). *Exploratory and confirmatory factor analysis: Understanding concepts and applications*. (1st Edt.). Washington: American Psychological Association.
- Thompson, L. Y., Snyder, C. R., Hoffman, L., Michael, S. T., Rasmussen, H. N. ve Billings, L. S. (2005). Dispositional forgiveness of self, others, and situations. *Journal of Personality*, 73, 313-359.
- Tse, M. C. ve Cheng, S. T. (2006). Depression reduces forgiveness selectively as a function of relationship closeness and transgression. *Personality and Individual Differences*, 40, 1133-1141.
- Türnüklü, A. (2007). Liselerde öğrenci çatışmaları, nedenleri, çözüm stratejileri ve taktikleri. *Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi*, 49 (49), 129-166.
- Ullman, J. B. (2015). Yapısal eşitlik modellemesi. B. G. Tabachnick ve L. S. Fidell (Ed.), *Çok değişkenli istatistiklerin kullanımı* içinde (s.681-785). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık
- Wade, N. G. ve Meyer, J. E. (2009). Comparison of brief group interventions to promote forgiveness: A pilot outcome study. *International Journal of Group Psychotherapy*, 59 (2), 199-220. Doi: 10.1521/ijgp.2009.59.2.199
- Wal, R. C., Karremans, J. C. ve Cillessen, A. H. (2016). Interpersonal forgiveness and psychological well-being in late childhood. *Merrill-Palmer Quarterly*, 62 (1), 1-21.

-
- Wal, R. C., Karremans, J. C. ve Cillessen, A. H. (2017). Causes and consequences of children's forgiveness. *Child Development Perspectives*, 11(2), 97-101. Doi: 10.1111/cdep.12216
- Worthington, E. L. (1998). An empathy-humility-commitment model of forgiveness applied within family dyads. *Journal of Family Therapy*, 20, 59-76.
- Worthington, E. L. ve Wade, N. G. (1999). The psychology of unforgiveness and forgiveness and implications for clinical practice. *Journal of Social and Clinical Psychology*, 18 (4), 385-418.
- Yao, S., Chen, J., Yu, X. ve Sang, J. (2016). Mediator roles of interpersonal forgiveness and self-forgiveness between self-esteem and subjective well-being. *Current Psychology*, 1-8. Doi: 10.1007/s12144-016-9447-x
- Ysseldyk, R., Matheson, K. ve Anisman, H. (2017). Revenge is sour, but is forgiveness sweet? Psychological health and cortisol reactivity among women with experiences of abuse. *Journal of Health Psychology*, 1-19. Doi: 10.1177/1359105317714319.